- van-e jogunk magyarul fordulni egy-egy hivatalhoz?
- kiírhatjuk-e magyarul is üzletünk, vállalkozásunk nevét?
- reklámozhatjuk-e magyar nyelven cégünk szolgáltatásait?
- kihirdetheti-e magyarul is határozatait egy magyarok lakta település önkormányzata?
- valóban nyelvében él-e a nemzet?
- milyen összefüggés van a kárpátaljai magyarok anyanyelve és nemzeti azonosságtudata között?

ISBN 978-963-508-582-8

A nyelvészek ma már sokat tudnak arról, milyen alapvető demográfiai mutatókkal jellemezhető a Kárpát-medencei magyarság; konkrét adataik vannak a határon túli magyar nyelvváltozatok jellemzőiről; pontos ismeretekkel rendelkeznek arról, milyen nyelvi jogi helyzetben használatos a magyar nyelv az egyes régiókban; szakmailag megalapozott, saját kutatási eredményekkel is alátámasztható tanácsokkal tudnak szolgálni a kétnyelvűségről és annak hatásairól, a tannyelv-választásról, illetve ennek lehetséges következményeiről stb. Ám ezek a kutatási eredmények és ismeretek csak nehezen (vagy gyakran egyáltalán nem) jutnak el azokhoz, akik mindebből profitálhatnának.
Célunk, hogy a magyar nyelv kárpátaljai változatai kapcsán az elmúlt másfél évtizedben felhalmozott tudományos kutatási eredményeket tájékoztató és ismeretterjesztő szándékkal és formában egyetlen kötetben foglaljuk össze. Munkánk mindezen ismereteket szándéka szerint röviden, könnyen értelmezhető és áttekinthető módon, a nyelvészeti szakképzettséggel nem rendelkező művelt olvasót célközönségként tekintve mutatja be. Könyvünk egyfajta segédkönyve kíván lenni azoknak a szülőknek, akik tanácstalanok abban, milyen tannyelvű iskolát válasszanak gyermekük számára; azoknak a pedagógusoknak (s nem csak a nyelv szakosoknak), akik nap mint nap találkoznak a kétnyelvűség hatásaival tanítványaik nyelvi produkcióiban; azoknak a köztisztviselőknek (polgármestereknek, önkormányzati képviselőknek, helyi politikusoknak), akik egy-egy hivatalos határozat megszövegezése vagy közzététele előtt nem tudják eldönteni, kihirdethetik-e magyarul döntésüket; azon vállalkozóknak, üzletembereknek, akik szeretnék magyarul is kiírni üzletük nevét, hirdetni árukínálatukat és szolgáltatásaikat, megkötni szerződéseiket, ám nem tudják, van-e erre jogi lehetőségük; azon helyi politikusoknak, döntéshozóknak, akik nem tájékozottak a nyelvi emberi jogok területén. Ajánljuk továbbá könyvünket mindazoknak, akik érdeklődnek a kárpátaljai magyar nyelvváltozatok, a Kárpátalján élő magyarok iránt.

MEGTART A SZÓ

MEGTART A SZÓ

Hasznosítható ismeretek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról

Szerkesztette: Csernicskó István

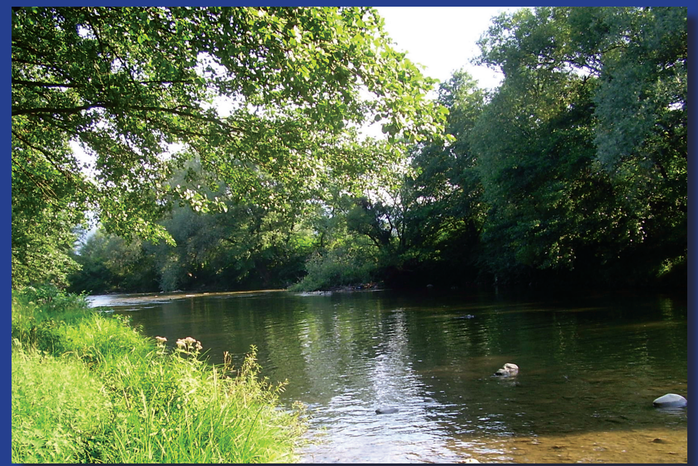

Milyen kérdésekre kereshet választ az Olvasó ebben a kötetben

- kik és hányan beszélik a magyar nyelvet Kárpátalján?
- milyen kilátásai vannak a régió magyar közösségének a demográfiai mutatók alapján?
- miért beszél több nyelven is a kárpátaljai magyarok többsége?
- van-e valamilyen rendszer, logika abban, hogy hol, mikor, kivel milyen nyelven beszélünk?
- mi az a kétnyelvűség és milyen típusai vannak?
- milyen társadalmi következményei lehetnek a kétnyelvű nyelvi helyzetnek?
- miért kiegyensúlyozatlan a nyelvtudásunk?
- hogyan válhat valaki kétnyelvűvé a családban és az iskolában?
- milyen kortól lehet/érdemes nyelve(ke)t tanulni?
- miért ajánlják a nyelvészek és a pszichológusok az anyanyelven való oktatást?
- miért nem ajánlják a nyelvészek és a pszichológusok a többségi nyelven való tanulást?
- miért használnak a kárpátaljai magyarok ukrán/orosz eredetű szavakat a magyar beszédükben?
- mi az oka annak, hogy időnként egyazon beszélgetésen belül átváltunk egyik nyelvről a másikra?
- mit tartanak szokatlannak a kárpátaljaiak nyelvhasználatában a magyarországiak és miért?
- milyen törvények, rendeletek és hogyan szabályozzák Ukrajnában a nyelvek használatát?

MEGTART A SZÓ

Hasznosítható ismeretek
a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról

Szerkesztette: Csernicskó István

MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság
Hodinka Antal Intézet

Budapest – Beregszász, 2010

MEGTART A SZÓ

Hasznosítható ismeretek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról

Írta:
Beregszászi Anikó
Csernicskó István
Hires-László Kornélia
Karmacsi Zoltán
Márku Anita
Molnár D. István
Molnár József

Szerkesztette:
Csernicskó István

Készült a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Hodinka Antal Intézetében, az MTA HTMTÖ támogatásával.

A kötetben szereplő illusztrációkat válogatta, szerkesztette, a fotókat készítette:
Beregszászi Anikó, Csernicskó István, Gönczy Sándor, Karmacsi Zoltán, Makó András, Márku Anita, Molnár József és Molnár D. István.
Tipográfia: Fábián Zoltán

A kiadványban szereplő keretes írások nagy része átvett anyag. Ezeknél mindig feltüntettük a forrást. Ha sem a forrás, sem a szerző nincs jelölve a keretes írásban, a szöveg a szerzők munkája.

A „felélesztett" ír nyelv című írást Bátyi Szilvia készítette.
A *Hozzáadó kétnyelvűség Európában: Finnország példája* című keretes rész szerzője Ferenc Viktória.
A nyelvválasztást befolyásoló egyéb tényezők Molnár Anita írása.

A kötet kiadását támogatta a:

© A szerzők
© MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság és Hodinka Antal Intézet

ISBN 978-963-508-582-8

2.

Akik a magyar nyelvet fenntartják: magyarok és magyar anyanyelvűek Kárpátalján

A kárpátaljai magyarság népességföldrajzi viszonyai

A kárpátaljai magyarság lélekszáma és területi elhelyezkedése

A fejezet rövid áttekintést nyújt a kárpátaljai magyar nemzetrész jelenlegi demográfiai helyzetéről a tények és statisztikai adatok tükrében. A rendszerváltást követő szűk két évtizedben a megelőző szovjet korszakhoz képest jelentősen emelkedett a témakörrel foglalkozó írások száma, bár a napvilágot látott kiadványok listája jóval szerényebb az erdélyi, vagy a szlovákiai nemzettársak megfelelőinél.

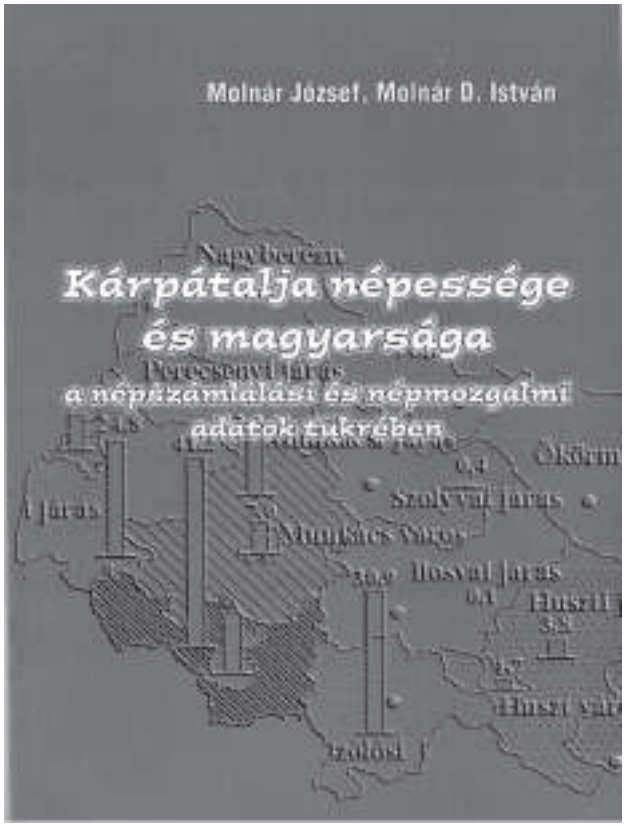

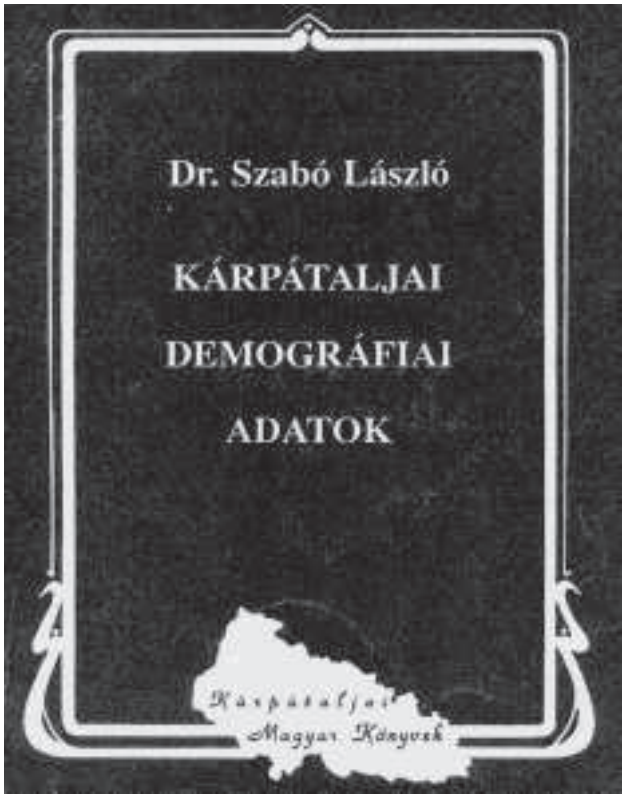

Kárpátalja népességével és magyarságával foglalkozó kiadványok

A nemzetiségi összetétel vizsgálatát korábban gátló akadályok közül egyesek még jelenleg sem hárultak el teljesen. A részletes, településenkénti nemzetiségi adatok bizalmasként való kezelése, hozzáférhetetlensége jelentősen nehezíti a kárpátaljai magyarság valós helyzetének a megismerését. Ehhez adódnak még a népszámlálások, illetve a nyilvántartási rendszer ukrajnai hiányosságai, mint például az, hogy a felekezeti hovatartozást évtizedek óta nem tartják nyilván.

A fejezetben igyekszünk a hozzáférhető adatokat táblázatok, térképek és diagramok formájában szemléletesen megjelenítve az olvasó elé tárni, az azokban megfigyelt sajátosságokat, a belőlük levont következtetéseket és az egyéb vonatkozó ismereteket röviden összefoglalni.

A 2001-es összukrajnai népszámlálás megerősítette, hogy Kárpátalja népességének egyik alapvető vonása a soknemzetiségűség. A megyében az említett népszámlálás alkalmával összesen több mint 100 nemzetiség képviselőit vették számba. Ám közülük csak öt aránya haladta meg az össznépességen belül az 1%-ot.

A népesség számával, annak változásával kapcsolatos adatok értelmezésével, elemzésével egy görög eredetű szóval megnevezett tudomány, a *demográfia* foglalkozik. A *demográfus* pedig az a kutató, aki a demográfiai adatok elemzését végzi.

A történelmileg kialakult nyelvi, kulturális, gazdasági sajátosságok alapján elkülönülő embercsoportot *etnikai közösségnek, etnosznak* nevezzük.

Az etnikai közösségek legfejlettebb formája a *nemzet*.

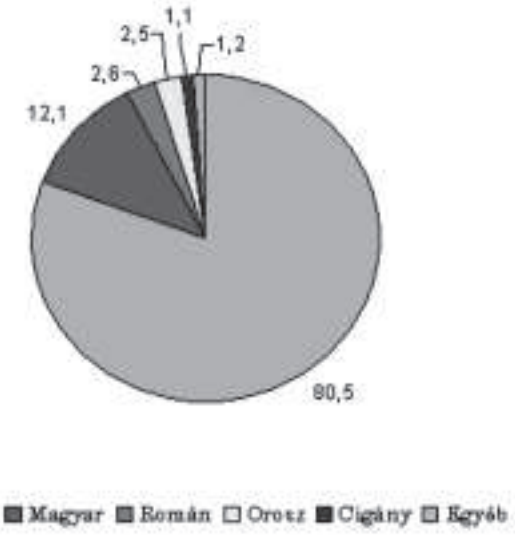

Kárpátalja nemzetiségi összetétele 2001-ben, %-ban

A demográfusok elemzéseinek általában a népszámlálási adatok a fő forrásai. A *népszámlálás* (latin eredetű idegen szóval: *cenzus*) egy-egy állam területén élő népesség számának és életviszonyainak megszabott időpontban való hivatalos felmérése.

Népszámlálásokat régóta szerveznek. A történelem egyik első népszámlálására Jézus születésekor került sor a Római Birodalom területén. Mária és József a népesség összeírása miatt érkezett Betlehembe, ahol a Megváltó született.

A modern államokban rendszerint tízévente rendeznek népszámlálásokat. A mai Kárpátalja területén a huszadik század folyamán 1900-ban, 1910-ben (Magyarország szervezésében), 1921-ben, 1930-ban (a csehszlovák hatóságok), 1941-ben (újra Magyarország szervezte), 1959-ben, 1970-ben, 1979-ben és 1989-ben (a Szovjetunió keretében) végeztek népszámlálást. Az 1991-ben függetlenné vált Ukrajna 2001-ben tartott népszámlálást, ami természetesen Kárpátaljára is kiterjedt.

2001-ben Kárpátalján 151,5 ezer magyar élt, ami az ukrajnai magyarság (156,6 ezer fő) 96,8%-át tette ki. Az Ukrajnában Kárpátalján kívül élő magyarság a nagyobb városokban él szórványként (Lemberg, Kijev, Dnyipropetrovszk), és túlnyomórészt kárpátaljai gyökerű.

A magyarok lélekszámáról és arányáról Kárpátalja mai területén 1880 óta rendelkezünk részletes és többé-kevésbé megbízható adatokkal. A nevezett időszakban a magyarság aránya a régióban, döntően az állami hovatartozással összhangban, különböző irányokban változott: magyar fennhatóság alatt emelkedett, más államok kötelékében csökkent. A módosulások mozgatórugói között asszimilációs és migrációs folyamatok éppúgy szerepeltek, mint az összeírások során előfordult pontatlanságok, a népszámlálást végző államok politikai megfontolásai.

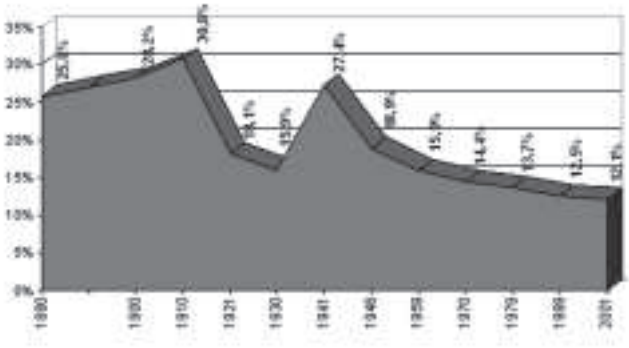

A magyar lakosság arányának változása Kárpátalja mai területén (1880–2001)

Az utolsó két népszámlálás között a kárpátaljai magyarság lélekszáma 4,2 ezerrel (2,7%-kal) csökkent, a megye összlakosságán belüli aránya pedig 12,5%-ról 12,1%-ra módosult, de ez a csökkenés nem volt olyan nagy mértékű, mint amire számítani lehetett. A nagyobb csökkenéstől tartó várakozások három tényre alapoztak:

- A természetes szaporulat a múlt század utolsó évtizedében a kárpátaljai magyarság körében huzamosan negatív előjelű volt. Ennek átlagos becsült értéke évi 3‰. Ez önmagában közel félezres évi fogyást, vagyis a két összeírás között kb. 5 ezer fős csökkenést kellett, hogy eredményezzen.
- Egyértelmű volt a kivándorlási többlet is a bevándorlással szemben. Mértékadó becslések alapján a múlt század 90-es éveiben közel 5 ezer kárpátaljai magyar települt át végleg az anyaországba.
- A közelmúlt szlovákiai, romániai, jugoszláviai népszámlálásai a magyarság nagyobb arányú fogyását regisztrálták.

A *természetes szaporulat* értékét úgy kapjuk meg, hogy egy éven belül a születések számából kivonjuk a halálozások számát. Ha a végeredmény pozitív, akkor növekedés, ha negatív, akkor népességcsökkenés figyelhető meg. A természetes szaporulat értékét (akárcsak a *születési ráta* és a *halálozási ráta* értékét) gyakran *ezrelékben (‰)*, azaz ezer főre számítva adják meg.

Tehát, ha a kárpátaljai magyarság körében a természetes népszaporulat -3‰ volt, az azt jelenti, hogy 150 ezer főnél összességében 150x(-3)= -450 fő (azaz ennyivel lettünk kevesebben).

- A státustörvény megszületésével „érdemes” lett magyarnak lenni, ennek következtében a bizonytalan, vagy kettős etnikai identitású népesség nagyobb részben vallotta magát magyarnak.

Ország	Magyarok száma (1989–1992)	Magyarok száma (2001–2002)	A lélekszám változása (fő)	A lélekszám változása (%)
Szlovákia	567 296	520 528	-46 768	-8,2
Románia	1 624 959	1 434 377	-190 582	-11,7
Szerbia	343 942	293 299	-50 643	-14,7
Horvátország	22 355	16 595	-5 760	-25,8
Szlovénia	8 503	6 243	-2 260	-26,6
Ukrajna	163 111	156 566	-6 545	-4,0

A kárpát-medencei magyar kisebbségek lélekszámának változása a két utolsó népszámlálás között

Nemzetiség	Lélekszám		Százalékarány a megye lakosságán belül		A 2001-es lélekszám az 1989-es százalékában
	1989	2001	1989	2001	
ukránok	976 749	1 010 127	78,4	80,5	103,4
magyarok	155 711	151 516	12,5	12,1	97,3
románok	29 485	32 152	2,4	2,6	109,0
oroszok	49 458	30 993	4,0	2,5	62,7
cigányok	12 131	14 004	1,0	1,1	115,4
szlovákok	7329	5695	0,6	0,5	77,7
németek	3478	3582	0,3	0,3	103,0
beloruszok	2521	1540	0,2	0,1	61,1
egyebek	8756	5005	0,6	0,4	64,0
össznépesség	1 245 618	1 254 614	100,0	100,0	100,7

A népesebb nemzetiségek lélekszáma és aránya Kárpátalján az 1989-es és a 2001-es népszámlálás adatai alapján

Összességében tehát, még ha jelentős asszimilációs veszteséggel nem is számoltunk, a magyarság számának kb. 10 ezerrel való csökkenését jósolták. Milyen folyamatok hatottak ez ellen?

Asszimiláció – eltérő fajtájú, nyelvű vagy vallású népcsoport természetes beolvadása vagy erőszakos beolvasztása a környező népességbe.

Az *etnikai (nemzeti) identitás* (más szóval azonosságtudat) a nemzeti hovatartozás érzése, átélése.

Egy ország nemzeti összetételét csak népszámlálások alkalmával tudják felmérni, mivel az etnikai hovatartozás önbevalláson alapul. A számlálóbiztos köteles a megkérdezett személyt olyan nemzetiséghez besorolni, amilyennek az vallja magát. Ám ez komolytalanságra is adhat lehetőséget, például, előfordulhat, hogy valaki sumérnak, vagy gótnak vallja magát, bár ezek a népek már rég kihaltak. Ennek elkerülése érdekében a demográfusok a népszámlálások előtt listát készítenek a választható nemzetiségekről, ám ezek száma is több száz lehet.

▪ A cigányság egy része már a korábbi népszámlálások alkalmával is a magyart nevezte meg nemzetiségeként. Ezek aránya a státustörvény hatására szintén emelkedett. Ennek tulajdonítható, például, a magyarság gyarapodása Munkácson, ahol ezzel párhuzamosan a cigányok száma az összeírás alapján csökkent, miközben közismert a magas természetes szaporulat a körükben.

Státusztörvény (vagy *kedvezménytörvény*) – a törvény a Romániában, Szlovákiában, Szerbiában, Ukrajnában, Horvátországban, Szlovéniában és Ausztriában állandó lakhellyel rendelkező nem magyar állampolgárságú magyarokra terjed ki.

A státusztörvény kedvezményeket biztosít, és a támogatások révén kettős célt kíván megvalósítani: úgy szolgálni a határon túli magyar közösségek fennmaradását, tagjaik nemzeti azonosságtudatának megőrzését, hogy egyúttal a szülőföldjükön való megmaradásra ösztönözzön. Ezt szolgálják a törvénybe foglalt azon támogatások, amelyek felhasználására kizárólag a szülőföldön kerülhet sor, de pszichológiailag ugyanilyen hatása lehet a Magyarországon nyújtott kedvezményeknek és támogatásoknak is, melyek közé tartozik többek között a 90%-os utazási kedvezmény. Kedvezményesen vásárolhatók jegyek a magyarországi könyvtárakba, múzeumokba, a magyar nyelven tanító tanárok pedig könyvvásárlási támogatásra jogosultak. A törvény 2001-es hatályba lépése óta számos pontban módosult.

A korábban nyomás hatására magukat ukránnak, vagy szlováknak vallók közül is többen újra magyarként lettek számba véve. Ez a jelenség a Nagyszőlősi járásban, illetve Ungváron volt számottevő.

Jelentős eltérések figyelhetők meg az egyes nemzetiségek urbanizációs szintjében. Miközben Kárpátalja népességének többsége falvakban él (63,3%), vannak túlnyomórészt a városokban összpontosuló etnikai közösségek. Általánosságban elmondhatjuk, hogy a magyarság, hasonlóan az ukrán és a román népességhez, a falusi lakosságon belül nagyobb arányban található meg. A kisebb, zömmel nem őshonos nemzetiségek viszont (oroszok stb.) a városi lakosság körében képviseltetik magukat nagyobb arányban.

Urbanizáció – városiasodás, a folyamat lényege, hogy a népesség nagy része a városokba özönlik, a városok száma és méretei ugrásszerűen növekednek; magukban a városokban fejlődnek a lakásviszonyok (lakótelepek, többszintes épületek), szolgáltatások, kulturális lehetőségek, és általuk az emberek felfogása, erkölcse és szokásrendszere is. (A latin urbs szóból alakult ki, mely jelentése „város”.)

Urbanizációs szint alatt a városi lakosság arányát értjük az össznépességen belül.

Kárpátalján a szovjet korszak hruscsovi időszakában kezdődött a népesség tömeges városokba áramlása, ami az erőltetett iparosítással függött össze. Ekkor épültek többek között a ma is „hruscsovkáknak” nevezett többszintes lakóépületek. Később, a brezsnyevi érában a rohamos urbanizáció következtében továbbra is gyorsan gyarapodó városi népesség számára újabb többszintes épületeket építettek, így alakítva ki a ma is létező, panelháztömbökből álló ún. „mikrorajonokat”.

Összességében a kárpátaljai magyarok 64,6%-a falvakban él, 8,8%-a ún. városi típusú településeken, 26,6%-a pedig városokban. Az 1989-es és a 2001-es népszámlálások között a városi magyarság száma közel 9%-kal csökkent, míg a falusi nemzetrész lélekszáma 1%-kal nőtt. Levonhatjuk a következtetést, hogy a kárpátaljai magyarság fogyása az utóbbi időben főleg a városokban ment végbe. A városi magyarság számának apadásához hozzájárult a falusihoz képest nagyobb mértékű kivándorlás, az erőteljesebb asszimiláció, illetve az alacsonyabb születésszám is.

Az ukrán településrendszerben a szovjet időkből maradt fenn a falvak és városok közötti átmenetet képviselő *városi típusú települések* kategóriája (селище міського типу, смт.). Ide sorolják azokat a településeket, amelyek bizonyos szempontok szerint a városokhoz, mások alapján viszont inkább a falvakhoz állnak közelebb (ilyen település például: Bátyú, Szerednye, Tiszaújlak). Népességüket a városi lakosság kategóriájába sorolják.

A magyar nemzeti identitást és az anyanyelvet könnyebb megtartani olyan településen, ahol a magyarok többségben vannak. A népszámlálás adatai szerint a kárpátaljai magyarok majdnem fele, 46%-a olyan helységben él, ahol arányuk meghaladja a 80%-ot, 62%-a pedig olyan településen, ahol a magyarok többséget alkotnak. Ezek kevésbé vannak kitéve az asszimilációnak. A beolvadás leginkább a kárpátaljai nemzetrész 18%-át kitevő szórvány magyarságot fenyegeti, amely a lakóhelyén kevesebb, mint 20%-os arányt ér el.

A kárpátaljai magyarok megoszlása a települési arányuk szerint

Tekintsük át a magyarság eloszlását 2001-ben közigazgatási egységenként!

Kárpátalja 18 nagyobb közigazgatási egységre oszlik: 13 járásra, melyek a járási központok neveit viselik, illetve 5 megyei alárendeltségű városra (Ungvár, Munkács, Huszt, Beregszász és Csap; ez utóbbi csak 2003-ban lépett elő megyei alárendeltségűvé, ezért a bemutatott népszámlálási adatokban nem szerepel külön tételként).

Nyelvterület – olyan terület, amelyen többségében egy adott nyelvet beszélő közösség által lakott települések vannak.

Nyelvhatár – a szomszédos nyelvterületek elválasztó vonala, gyakrabban sávja.

A trianoni határrendezés után a mai Kárpátalja területe Csehszlovákiához került. Ekkor a csehszlovák kormány, hogy megbontsa az egységes magyar nyelvterületet, ruszin, cseh, illetve szlovák nemzetiségű telepeseknek biztosított kedvezményes lehetőséget a magyar nyelvterületen történő letelepedésre. Így számos *telepesfalu* jött létre a 20–30-as években, pl., Dimicső, Ororszgejőc, Somitanya.

A megyében a magyarság csak egy közigazgatási egységben volt többségben, a Beregszászi járásban. A járás majdnem teljesen a magyar nyelvterülethez tartozik, bár számos 20. századi ukrán telepesfalu képez benne nyelvszigetet. Beregszász megyei alárendeltségű városban a két utolsó népszámlálás között 50% alá süllyedt a magyarok aránya, ám megmaradtak a város legszámosabb nemzeti közösségének. Az ukrán–magyar határ mentén húzódó magyar nyelvterület további három járást érint: az Ungvárit, a Munkácsit és a Nagyszőlősit. Ezekben a magyarság kisebbségben van ugyan, de jelentős arányt képvisel.

A nyelvterületen kívül jelentős számú magyar él Kárpátalja nyelvhatár közeli két nagy városában, Ungváron és Munkácson. A kárpátaljai magyarság

Közigazgatási egység	A népesség száma	Az adott nemzetiség aránya, %							
		ukrán	magyar	román	orosz	cigány	szlovák	német	belorusz
Beregszász v.	26 554	38,9	48,1	0,1	5,4	6,4	0,2	0,1	0,2
Huszt város	31 864	89,3	5,4	0,0	3,7	0,4	0,1	0,3	0,2
Munkács város	81 637	77,1	8,5	0,0	9,0	1,4	0,4	1,9	0,4
Ungvár város	115 568	77,8	6,9	0,1	9,6	1,5	2,2	0,2	0,4
Beregszászi j.	54 062	18,8	76,1	0,0	0,7	4,1	0,0	0,0	0,0
Huszti járás	96 960	95,0	3,9	0,0	0,9	0,0	0,0	0,0	0,0
Ilosvai járás	100 905	98,6	0,1	0,0	0,6	0,1	0,3	0,0	0,0
Munkácsi járás	101 443	84,0	12,7	0,0	0,7	1,3	0,2	0,8	0,1
Nagybereznai j.	28 211	96,3	0,1	0,0	0,7	1,6	1,0	0,0	0,1
Nagyszőlősi j.	117 957	71,4	26,2	0,0	1,2	0,8	0,1	0,0	0,1
Ökörmezői j.	49 890	99,1	0,0	0,0	0,5	0,2	0,0	0,0	0,0
Perecsenyi j.	32 026	96,3	0,2	0,3	1,3	0,4	1,0	0,0	0,1
Rahói járás	90 945	83,8	3,2	11,6	0,8	0,2	0,0	0,0	0,1
Szolyvai járás	54 869	94,5	0,7	0,0	1,5	1,4	0,6	0,7	0,1
Técsői járás	171 850	83,2	2,9	12,4	1,0	0,0	0,0	0,2	0,1
Ungvári járás	74 399	58,4	33,4	0,0	2,0	4,1	1,6	0,0	0,1
Volóci járás	25 474	98,8	0,1	0,0	0,6	0,0	0,1	0,1	0,1

A nemzetiségek százalékaránya Kárpátalja közigazgatási egységeiben a 2001-es népszámlálás eredményei alapján

egy része nyelvszigeteken és szórványként a magyar–ukrán nyelvhatártól távolabb lakik. Ez a Felső-Tisza-vidékre, az egykori Máramaros vármegye területére jellemző. Az itteni Huszti, Técsői és Rahói járásokban, illetve Huszt városában a magyarság aránya 3–5% körüli.

„…csökkenőben, zsugorodóban van a magyar nyelvterület, ugyanis a Kárpát-medencei kisebbségi magyarság fogyása következtében, illetőleg tudatos állami adminisztrációs beavatkozások folyományaként a nyelvhatár közeledik a trianoni politikai határokhoz, a magyar nyelvterület korábban összefüggő, kompakt részei töredeznek a határon túl, egyre több a szórványosodás az eredetileg magyar és korábban magyar többségű városokban is."

Kiss Jenő: Gondolatok a magyar nyelv helyzetéről. *Hitel* 2009/2: 9–20. old.

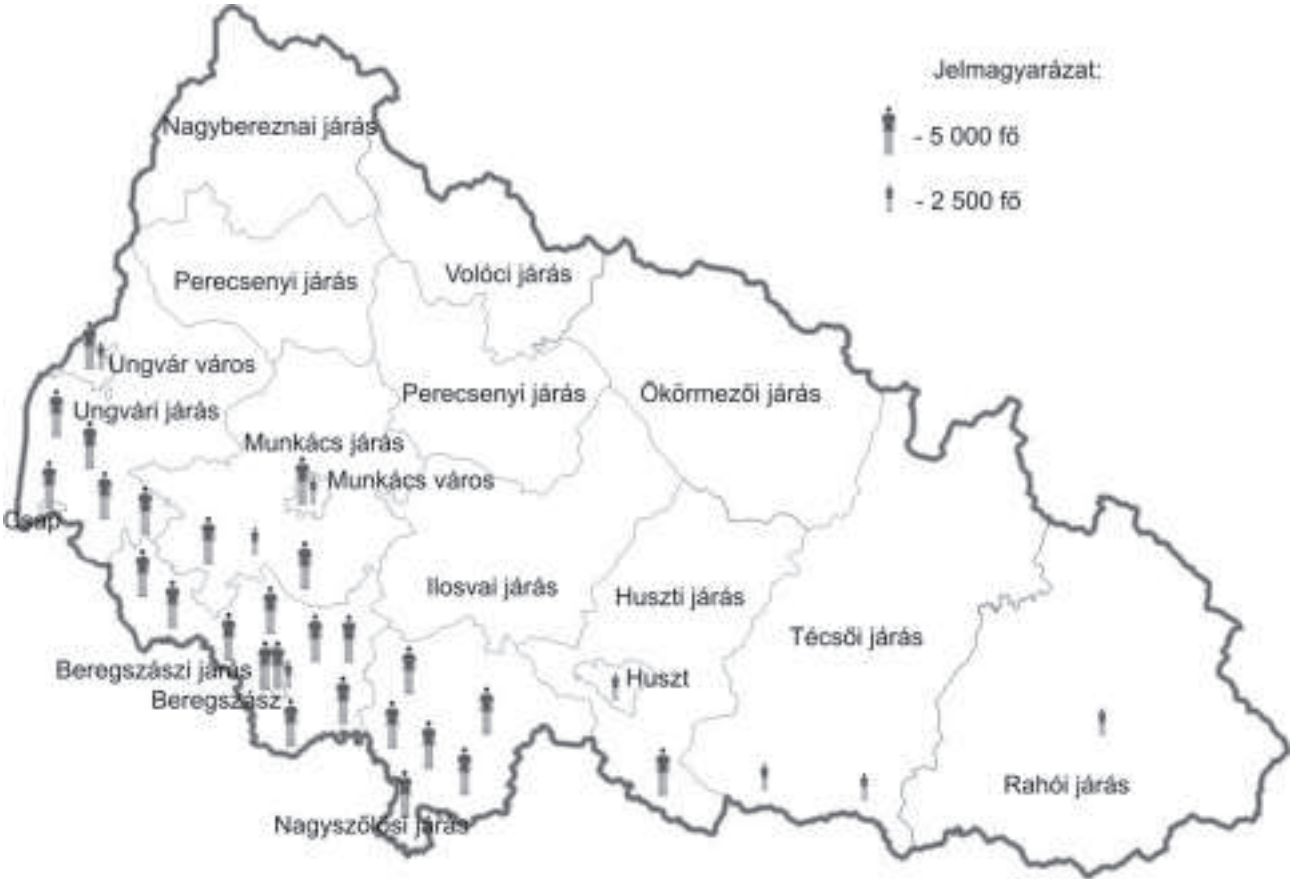

A kárpátaljai magyarság területi elhelyezkedése

Milyen területi sajátosságai vannak a magyarság lélekszáma és aránya változásának a két utolsó népszámlálás között? Ezeket az alábbi pontokban foglalhatjuk össze:

- a Nagyszőlősi járás és Munkács város kivételével a magyarok lélekszáma minden járásban és városban csökkent;
- a magyarság lélekszámának a 10%-ot meghaladó gyarapodása a Nagyszőlősi járásban részben az ottani magasabb természetes szaporulatnak, részben a korábban nyomás hatására magukat ukránnak vallók visszatérésének, részben a magyar anyanyelvű cigányság magyar nemzetiségűként való számbavételének köszönhető;
- a munkácsi magyarság számának a növelésében a döntő szerepet a magát 2001-ben magyarnak valló kb. ezer főnyi cigány származású lakos játszotta (ennyivel csökkent a romák száma a városban a két népszámlálás adatai alapján);
- a tömbben élő magyarság nagy része (az Ungvári, a Munkácsi és a Beregszászi járásokban) kismértékű, a negatív szaporulat és a kivándorlás által kiváltott fogyást mutatott;
- Beregszászon és Ungváron, a két legnagyobb magyar közösségben, döntően a kivándorlás következményeként, jelentős, 15% körüli fogyás ment végbe;
- 10–20% közötti volt a magyarság lélekszámának a csökkenése a nagyobb nyelvszigeteknek, szórványoknak otthont adó Técsői, Rahói és Szolyvai járásokban, ahol az asszimiláció lehetett annak a fő forrása;
- a kisszámú szórványmagyarság száma a gyors ütemű beolvadás miatt töredékére csökkent;

A magyarság asszimilációs nyereségeit és veszteségeit jól példázzák a kőrösmezői (Rahói járás) temető sírfeliratai. Kőrösmező sváb (német) lakossága a huszadik század elejére nagyrészt elmagyarosodott. Az elmúlt hetven évben aztán a magyarrá vált családok nagy részében a középkorúak és a legfiatalabb generációk körében szinte teljesen végbement a nyelvcsere, és a magyar nyelv használatáról fokozatosan áttértek az ukránra.

A település temetőjében nem ritka, hogy egyazon család elhunyt tagjai sírkövein még német, esetleg már magyar, vagy ukrán nyelven tudatja a felirat, ki várja a feltámadást a sírhantok alatt. A magyar nyelven fogalmazott sírversek írásmódja gyakran utal arra: aki ezt írta, nem járt magyar tannyelvű iskolába (mert nem járhatott: a Szovjetunió fennállása idején nem működött magyar iskola a Rahói járás magyarok által is lakott településein).

▪ néhány közigazgatási egységben, így a Beregszászi és a Munkácsi járásban, illetve Huszton a magyar népesség aránya annak ellenére nőtt, hogy a lélekszáma csökkent, mert az összlakosság fogyása gyorsabb ütemű volt.

Hogy néz ki jelenleg a kárpátaljai magyar nyelvterület? A magyar nyelvterületet magyar többségű települések viszonylag egységes (mindössze néhány kisebb telepesfalu és vegyes lakosságú város által fellazított) sávja alkotja, amely Kárpátalja délnyugati részén hú-

Közigazgatási egység	Össznépesség				Magyarság			
	1989	2001	változás	változás, %	1989	2001	változás	változás, %
Beregszász v.	29 763	26 554	-3209	-10,8	15 125	12 785	-2340	-15,5
Huszt város	33 778	31 864	-1914	-5,7	1759	1726	-33	-1,9
Munkács város	83 308	81 637	-1671	-2,0	6713	6975	262	3,9
Ungvár város	116 101	115 568	-533	-0,5	9179	7972	-1207	-13,1
Beregszászi j.	55 352	54 062	-1290	-2,3	41 846	41 163	-683	-1,6
Huszti járás	92 570	96 960	4390	4,7	3988	3785	-203	-5,1
Ilosvai járás	97 135	100 905	3770	3,9	265	114	-151	-57,0
Munkácsi járás	104 826	101 443	-3383	-3,2	12 897	12 871	-26	-0,2
Nagybereznai j.	30 464	28 211	-2253	-7,4	–	15	–	–
Nagyszőlősi j.	112 611	117 957	5346	4,7	27 896	30 874	2978	10,7
Ökörmezői j.	50 308	49 890	-418	-0,8	111	8	-103	-92,8
Perecsenyi j.	32 790	32 026	-764	-2,3	196	78	-118	-60,2
Rahói járás	85 624	90 945	5321	6,2	3511	2929	-582	-16,6
Szolyvai járás	55 471	54 869	-602	-1,1	433	383	-50	-11,5
Técsői járás	165 057	171 850	6793	4,1	6156	4991	-1165	-18,9
Ungvári járás	73 306	74 399	1093	1,5	25 541	24 822	-719	-2,8
Volóci járás	27 154	25 474	-1680	-6,2	–	25	–	–

Az összlakosság és a magyarság számának módosulása Kárpátalja közigazgatási egységeiben az 1989-es és a 2001-es népszámlálások között („–” – adathiány)

zódik az ukrán–magyar határral párhuzamosan, 15–20 km szélesen. A nyelvhatár egyes szakaszain vegyes lakosságú településekből álló sávot alkotva kiszélesedik, máshol vonallá zsugorodik.

Az ukrán–magyar nyelvhatár északnyugaton az ukrán–szlovák államhatárnál kezdődik az Ungvártól délre fekvő települések által alkotott vegyesen lakott sávval. Innen a Kárpátaljai-alföldön húzódik délkeleti irányban, helyenként természeti akadályok mentén, így Nagydobronytól északra a Latorca, Dercentől keletre az egykori Szernye-mocsár, Tiszapéterfalvától északra a Tisza vonalán. Végül Szőlősgyula jelenti a kárpátaljai magyar nyelvterület keleti szélét, ahol az érintkezik az ukrán–román államhatárral.

A magyar nyelvterületen kívül találunk néhány jelentős részben (20–50%-ban) magyarok lakta nyelvszigetet. Ilyenek az Ungvári járási Korláthelmec, a Munkácsi járási Beregrákos, a Nagyszőlősi járási Tekeháza és Gödényháza, a felső-Tisza-vidéki Visk, Técső és Aknaszlatina.

A szórványmagyarság (amely a településén a népesség kevesebb mint 20%-át teszi ki) jellemző településterülete a Felső-Tisza-vidék (Huszt, Királyháza, Rahó, Kőrösmező, Gyertyánliget stb.).

A nyelvterület peremén fekvő Ungváron, Munkácson és Nagyszőlősön a magyarság, aránya alapján, szórványnak tekinthető, de a viszonylag nagy lélekszám, a nyelvterület közelsége és az anyanyelvi intézményrendszer kiépítettsége a szórványhelyzetnél kedvezőbb fejlődési feltételeket biztosít.

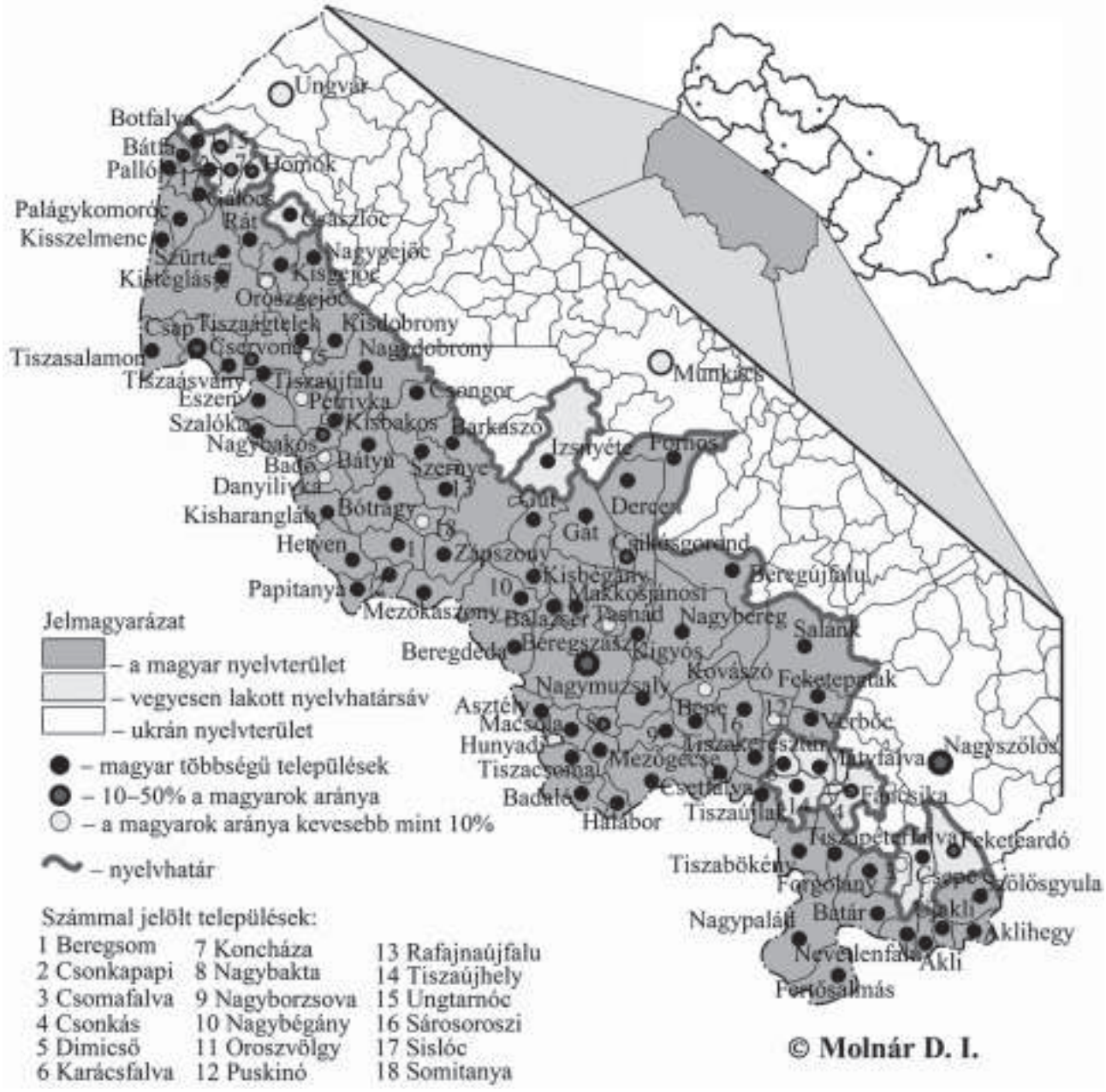

A kárpátaljai magyar nyelvterület

Kárpátalja magyar nyelvszigetei és jelentősebb szórványtelepülései

Anyanyelvi összetétel

Az *anyanyelv* fogalmát Ukrajnában az általában használt nyelv értelmében alkalmazzák. A nemzetiség és az anyanyelv eltérését az asszimilációs folyamatok egyik fontos mutatójának tekinthetjük. A népszámlálások, így a 2001-es ukrajnai is, többnyire felmérik az anyanyelvi összetételt is.

Az anyanyelv és a nemzetiség Kárpátalja lakosságának 97,1%-ánál megegyezik. Azonban az egyes nemzetiségek esetében ez a mutató jelentős különbségekre hívja fel a figyelmet. A négy legszámosabb nemzetiség, így a magyarság képviselőinek is több mint 90%-a saját nemzete nyelvét nevezte meg anyanyelvként. A megye kisebb nemzetiségei körében az anyanyelvként a saját nyelvüket használók aránya jóval alacsonyabb volt, többnyire 50% körüli, vagy az alatti. Az anyanyelvváltók magas aránya az asszimiláció folyamatának előrehaladottságára utal a kislélekszámú és szórványként települt népek között. A kárpátaljai romák 62,4%-a és a szlovákok 11,3%-a a magyart nevezte meg anyanyelveként.

A magyarok körében az anyanyelvként a magyart használók aránya a két utóbbi népszámlálás között gyakorlatilag nem változott. Valamelyest nőtt az ukrán anyanyelvű magyarok aránya, miközben csökkent az ilyen minőségben az oroszt megnevezőké.

A magyar nyelvű romák száma a két népszámlálás között csökkent. Nem úgy a lélekszámuk: az 8 ezerről 8,7 ezerre emelkedett. Az arányuk csökkenésének okát abban látjuk, hogy a magyar nyelvű cigányság 2001-ben a korábbinál nagyobb részben vallotta magát magyar nemzetiségűnek. A magyar–szlovák vonatkozásban végbement nyelvi eltolódást a kárpátaljai szlovákok körében az indokolhatja, hogy a magukat annak idején kényszerből (főként azért, hogy 1944 novemberében elkerüljék a sztálini lágerekbe hurcolást) szlováknak valló magyarok (a magyar anyanyelvű szlovákok jelentős hányada) egy része újra a magyarok között szerepelt.

Összességében 2001-ben Kárpátalján a lakosság 81,0%-a ukrán, 12,7%-a (158 729 fő) magyar, 2,9%-a orosz és 2,6%-a román anyanyelvű volt. A megyében három nyelvet használtak nagyobb számban anyanyelvként más nemzetiségűek: az ukránt (több mint 14 ezren), a magyart (közel 12 ezren) és az oroszt (közel 8 ezren). A magyar anyanyelvű nem magyarok többsége cigány (74,8%), ukrán (15,9%) és szlovák (5,5%) nemzetiségű volt. A nem magyar anyanyelvű magyarok 88,2%-a az ukránt, 8,5%-a az oroszt nevezte meg anyanyelveként.

A kárpátaljai magyarok faluhelyen magasabb, 99,2%-os arányban tekintették anyanyelvüknek a

Nemzetiség	Anyanyelve és nemzetisége megegyezik, %		Ukrán anyanyelvű, %		Magyar anyanyelvű, %		Orosz anyanyelvű, %	
	1989	2001	1989	2001	1989	2001	1989	2001
ukránok	98,5	99,2	–	–	0,5	0,2	1,0	0,5
magyarok	97,2	97,1	2,1	2,6	–	–	0,6	0,2
románok	98,2	99,0	0,7	0,5	0,2	0,1	0,5	0,1
oroszok	95,8	91,7	3,8	7,9	0,3	0,2	–	–
cigányok	20,5	20,5	12,3	16,7	65,7	62,4	1,0	0,2
szlovákok	34,9	43,5	33,2	41,5	25,8	11,3	5,3	2,6
németek	74,1	50,5	18,4	39,6	1,0	4,2	6,1	4,8
beloruszok	45,2	37,4	7,5	18,4	0,6	0,6	46,6	43,2

A népesebb nemzetiségek anyanyelvi megoszlása Kárpátalján az 1989-es és a 2001-es népszámlálások adatai alapján

magyar nyelvet. Jóval alacsonyabb volt az anyanyelvként a magyart megnevezők aránya a városi magyarság körében (mindössze 93,2%), ami szemléletesen mutatja, hogy az asszimiláció fő színterei a városok. A nem magyar anyanyelvű magyarok mindkét településtípuson többnyire ukránul beszélnek.

A magyarság anyanyelvi összetétele járásonként jelentős különbségeket mutat. Kitűnik anyanyelvi egységével a magyar nyelvterületet magába foglaló négy járás és Beregszász város magyar lakossága. Hasonlóan magas (98,3%) érték jellemzi a nyelvterületen kívül eső Huszti járást, ahol a magyarok túlnyomó része egyetlen, nyelvszigetet alkotó településen, Visken összpontosul. Munkács, Ungvár és a Técsői járás magyarsága 90% körüli arányban tekinti a magyart az anyanyelvének. Nemzettársaink

Közigazgatási egység	A magyarok aránya, %	Adott anyanyelvűek aránya a magyarok között, %			
		ukrán	magyar	orosz	egyéb
Beregszász város	48,1	0,5	99,2	0,2	0,0
Huszt város	5,4	22,2	77,1	0,5	0,1
Munkács város	8,5	6,6	92,4	0,8	0,2
Ungvár város	6,9	9,5	87,7	2,4	0,3
Beregszászi járás	76,1	0,1	99,8	0,0	0,0
Huszti járás	3,9	1,6	98,3	0,1	0,0
Ilosvai járás	0,1	25,4	73,7	0,9	–
Munkácsi járás	12,7	1,0	98,9	0,0	0,2
Nagybereznai j.	0,1	33,3	66,7	–	–
Nagyszőlősi járás	26,2	2,0	97,9	0,1	0,0
Ökörmezői járás	0,0	75,0	25,0	–	–
Perecsenyi járás	0,2	29,5	69,2	1,3	–
Rahói járás	3,2	23,8	75,9	0,2	0,1
Szolyvai járás	0,7	45,4	53,8	0,3	0,5
Técsői járás	2,9	6,7	93,8	0,2	0,3
Ungvári járás	33,4	0,7	99,0	0,2	0,1
Volóci járás	0,1	28,0	68,0	4,0	–
összesen	12,1	2,6	97,1	0,2	0,1

A magyar népesség anyanyelvi összetétele Kárpátalja közigazgatási egységeiben a 2001-es népszámlálás adatai

itt nagyszámú kisebbségeket alkotnak a településeken. Legkisebb a magyar anyanyelvű magyarok aránya a kisszámú szórványtelepülések vidékein, ahol ez az érték 80% alatt marad (helyenként jóval), ami az asszimiláció előrehaladottságára utal.

Korszerkezet, nemi összetétel

2001-ben a férfiak Kárpátalja lakosságának a 48,2%-át alkották, 1000 férfira 1077 nő jutott. A fiatalabb korosztályokban valamivel több a férfi, mert valamivel több kisfiú születik, mint kislány. Az idősebb korosztályokban viszont a férfiak magasabb halandósága miatt jóval több a nő. A megyei átlagnál nagyobb volt a nőtöbblet a magyarok között (1099 nő/1000 férfi). A kevésbé kiegyenlített nemi arány a jelentős nőtöbbségű idősebb korosztályok nagyobb arányával függ össze.

A korfák segítségével tekintsük át a lakosság korösszetételét!

A *korfa* a lakosság nem és kor szerinti összetételének a grafikus ábrázolása.

A kárpátaljai magyarság 2001-es korfája, amely fő vonásaiban a megye összlakossága korfájának a sajátosságait tükrözi, annál is erősebben szűkített alapú. Tehát, a legfiatalabb korosztály aránya, ami a születésszámmal van szoros összefüggésben, a magyarok körében valamivel alacsonyabb volt az ukránokénál. A korfa alapja az ezredvég születésszám-csökkenésének következtében szűkül. Az 1980-as évek magasabb születésszámát tükrözi a korfa kiszélesedése a tizenéves korosztályok magasságában, ami az 1960 körül született nagy létszámú korosztály szülőképes korba lépésével függött össze. Ez a csoport szintén jól kivehető hullámként jelenik meg az ábrán a 40. életév magasságában. A 25 év alatti korcsoportok mindegyike kisebb arányt képvisel a magyarok között, mint az ukránoknál.

A harmincas korcsoportra eső és a két hullámhegyet elválasztó kisebb völgy a második világháború idején született kis létszámú korosztály gyerekeit tartalmazza. A múlt század kilencvenes évei születésszám-csökkenésének egyik összetevője, hogy ez a kisebb létszámú csoport került szülőképes korba. A másik, talán még jelentősebb összetevőt az időszak társadalmi-politikai változásai, illetve az ezekkel összefüggő gazdasági krízis alkotta.

Hirtelen szűkülés figyelhető meg az 54 év fölötti korosztály számában. Ez a születésszámok második világháború alatti visszaesésének máig jelentkező hatása, amely megtöri az idősebb korcsoportok lélekszámának a kor előrehaladtával való lassú természetes fogyását, azaz a korfa fokozatos szűkülését. A fokozatos szűkülés a háború előtt született nemzedéknél is folytatódik egészen 80 éves korig. Itt a születések számának az első világháború alatt bekövetkezett erőteljes visszaesése érezteti mindmáig a hatását. A magyarok között az összlakossághoz viszonyítva nagyobb az idősebb korosztályok aránya.

A korfa feltárja a magyar lakosság összetételében meglévő nemi aszimmetriákat is. A fiatal korosztályokban a férfiak vannak többségben, mert, mint fentebb említettük, a világátlagnak megfelelően valamivel több kisfiú születik, mint kislány. 40 év körül a

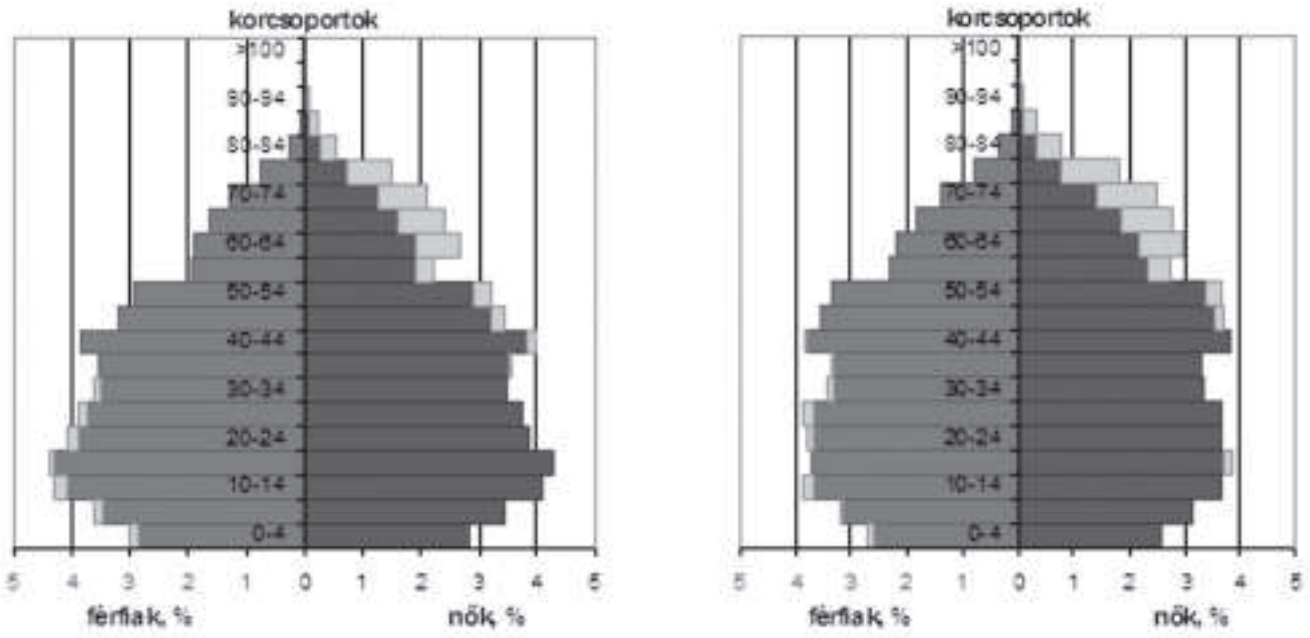

Kárpátalja összlakosságának (bal oldali ábra) és magyarságának (jobb oldali ábra) ötéves bontású korfája. Az adott nem többletét eltérő színezés jelzi

férfiak magasabb halandósága miatt a nemek aránya kiegyenlítődik, és az idősebb korosztályok már nőtöbblettel jellemezhetők. Ez 60 év fölött válik különösen erőteljessé. Az időskori nőtöbblet a magyarság körében számottevőbb, mint az ukránoknál.

Összességében, a kárpátaljai magyar népesség 2001-es korfája hóember alakúként írható le, és rajta az elöregedés jelei jelentkeznek. A korfák a kárpátaljai magyarságnak az összlakossághoz viszonyított kedvezőtlenebb, idősebb korszerkezetét támasztják alá.

Népszaporulat, migráció

A születési ráta megyei adatsora az utóbbi bő fél évszázadban szinte folyamatosan csökkent a második világháború utáni 30‰ fölötti értékről egészen az ezredfordulóig, amikor is a megyében évente ezer lakosra vetítve átlagosan mindössze 11 újszülött látta meg a napvilágot. Az utóbbi évek némi fellendülést hoztak a születésszám alakulásában (a gazdasági fellendülés, vagy a jelentősen megemelt gyerekvállalási támogatás következményeként?), amely jelenleg 13‰ körül van.

A halálozás a vizsgált időszak alatt kisebb változékonysággal volt jellemezhető. A második világháború utáni nehéz körülményekkel függhetett össze a megyében regisztrált magas, 14‰ körüli évi halandóság, amely a társadalmi-gazdasági viszonyok normalizálódását tükrözve, 1960-ig fokozatosan csökkent, 7‰ közelében stabilizálódva. A hetvenes évektől lassú, de folyamatos volt a halálozási ráta emelkedése Kárpátalján. Ennek fő oka a népesség öregedő korszerkezete lehetett. Jelenleg a megyében, a születési arányhoz hasonlóan, a halálozási arányok értéke is 13‰.

A természetes szaporulat Kárpátalján a második világháborút követően 1960-ig közel azonos szinten, 17–19‰ körül volt. A születésszám csökkenését ekkor ellensúlyozta a halálozás mérséklődése. A születések számának a múlt század hatvanas éveire eső markáns csökkenése azonban magával vonta a szaporulat visszaesését is: ekkor lassú, de huzamos csökkenő tendencia vette kezdetét. A természetes szaporulat visszaesése a rendszerváltás utáni években – a születési arány gazdasági válsággal összefüggő esése és a halálozási ráta emelkedése következtében – felgyorsult. Az ezredforduló óta a megye természetes szaporulata a 0 körül stabilizálódott. Megjegyezzük, hogy a kárpátaljai demográfiai mutatók a legkedvezőbbek közé tartoznak az erőteljesen fogyó népességű Ukrajna megyéi között.

Mivel nemzetiségenkénti adatok a népszaporulatról nem állnak rendelkezésre, a kárpátaljai magyarság demográfiai folyamatainak bemutatására a magyar többségű Beregszászi járás (benne a csak nemrég, 2001-ben megyei alárendeltségűvé előléptetett Beregszász várossal) rendelkezésre álló adatait használtuk. A Beregszászi járás alábbi népmozgalmi sajátosságai figyelhetők meg:

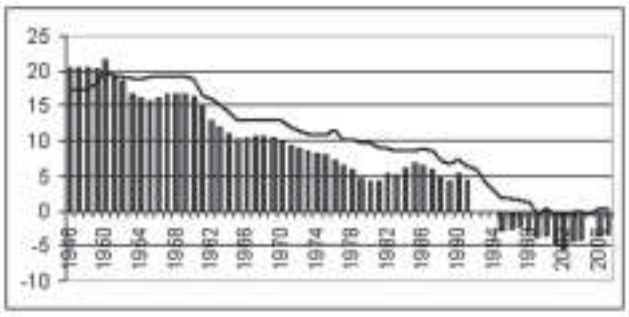

A Beregszászi járás (Beregszász várossal) természetes szaporulatának alakulása (oszlopdiagram, ‰) az 1946–2007-es időszakban a megfelelő összkárpátaljai értékekkel összevetésben (vonaldiagram)

- a születési arány az utóbbi fél évszázadban szinte végig a megyei átlag alatt volt 1–2‰-kel, és összességében azzal párhuzamosan változott;
- a második világháború utáni években a Beregszászi járásban jóval alacsonyabb volt a halálozás Kárpátalja átlagánál;
- a múlt század ötvenes éveinek a közepétől a járási halandóság párhuzamosan változott a megyei megfelelőjével, közel 2‰-kel meghaladva azt, ami döntően az idősebb korszerkezettel függött össze;
- a járást, az 1940-es éveket leszámítva, folyamatosan átlag alatti természetes szaporulat jellemezte;
- a természetes fogyás értéke az utóbbi években a Beregszászi járásban 3–4‰ körüli.

A népességszám alakulására a migráció is jelentős hatást gyakorol. Vándorlási adatokat Kárpátalja járásaira és megyei alárendeltségű városaira vonatkozóan rendszeresen publikálnak, ellentétben a nemzetiségi bontásúakkal.

Migráció – vándorlás, tömeges helyváltoztatás, áttelepülés, elköltözés. A kifejezés a latin „migrare” szóból ered, melynek jelentése vándorol. A migráció történhet országon belül és országok között. Az országok közötti migráció két fő fajtája az *emigráció* (kivándorlás) és az *immigráció* (bevándorlás).

Emigrációs (immigrációs) ráta – a kitelepülők (illetve betelepülők) ezer lakosra átszámított száma.

2007-ben a megye településeire 9622 betelepülő érkezett, szemben a 11187 kitelepülővel, így a vándor-

lási mérleg 1565 fős veszteséget mutatott. Az 1000 főre vonatkoztatott migrációs ráták összevetése alapján Kárpátalján volt a legalacsonyabb a vándorlási kedv Ukrajna megyéi között. Az áttelepülők többsége (6646 fő) a megyén belül változtatott lakóhelyet. Az ország más régióiból érkeztek 2674-en, külföldről 302-en (ebből 225-en a FÁK-országokból), ugyanakkor Ukrajna más megyéibe települtek 3746-an, a határon túlra pedig 795-en (229-en a FÁK-országokba).

Hogy milyen mértékben érinthette a migráció a kárpátaljai magyar nemzetrészt, arra csak következtetni tudunk. Az országon belüli régióközi migrációban a részvételük elenyésző, a külső migrációban viszont számottevő. 2003-as adatok szerint a nem a FÁK-országokat úticélul választó kivándorlók 22%-a volt magyar. Ebből az arányból kiindulva, 2007-ben 100–150 fő lehetett a nemzetrész migrációs vesztesége. Ez jelentős csökkenés a múlt század 90-es éveinek évi 400–500 fős megfelelőjével szemben. A csökkenő elvándorlás oka lehet a normalizálódó gazdasági helyzet Ukrajnában, illetve az, hogy akiknek áttelepülési szándékai voltak, azok nagyrészt már elmentek.

Közoktatás, iskolázottság

Kárpátalján a 2008/09-es tanévben közel 700 közoktatási intézmény működött, melyekben 160 ezer diák tanult. Az iskolások száma az ezredforduló óta (amikor még meghaladta a 200 ezret) gyors ütemben csökken: a születésszám ezredvégi csökkenése érezteti a hatását.

Az intézmények többségében ukrán nyelven folyik az oktatás. A 2008/09-es tanévben Kárpátalján 67 iskolában és 5 egyházi alapítványi líceumban oktattak magyarul, 30-ban pedig párhuzamosan magyarul és ukránul. A magyar és az ukrán iskolák száma nőtt a rendszerváltás utáni időszakban, ellenben az orosz tannyelvű iskolák száma folyamatosan csökkent.

A múlt század 90-es éveiben gyarapodott a magyar nyelven tanulók száma, amely az ezredforduló előtt érte el a maximumát, átlépve a 21 ezret. A harmadik évezred első éveiben a magyar nyelven tanulók száma is erősen visszaesett, miközben arányuk 10% fölött stagnált. Ez, bár jelentős előrelépés az 1990 előtti viszonyokhoz képest, de még mindig elmarad a magyarság össznépességen belüli 12,1%-os részarányától. Azonban, ha a magyarok iskoláskorú népességen belüli arányához viszonyítunk, ami 10,8%, a helyzet kedvezőbbnek mutatkozik. Az utóbbi két évben az ukrajnai oktatáspolitikában bekövetkezett, a kisebbségi oktatási rendszer számára kedvezőtlen, fordulat negatív hatása máris jelentkezett mind a magyar iskolák tanulói létszámának, mind a magyarul tanulók arányának a csökkenésében.

A számarányához képest erősen alulképviselt az oktatásban a Nagyszőlősi járás magyarsága, ahol főleg a vegyesen lakott településeken jellemző a magyar gyerekek ukrán osztályokba járatása. A szórványban élő nemzettársaink (például, Ungváron, Huszton és a Rahói járásban) részben a korlátozott lehetőségek, részben a vegyes házassági asszimiláció miatt választották kisebb arányban a magyar iskolákat.

Ugyanakkor helyenként így az Ungvári járásban, Munkácson és Csapon, a magyar iskolákban tanulók aránya jelentősen meghaladja a magyar népesség megfelelőjét. Ez a Kárpát-medencei magyar közösségek esetében szokatlan jelenség azzal függ össze, hogy a kárpátaljai cigányok zöme magyar anyanyelvű, és a gyerekeik nagyrészt magyar iskolába járnak. A 2006/07-es tanévben végzett felmérés szerint a megye iskoláiban 5822 roma származású tanuló volt, közülük 2716, azaz 46,7%-uk tanult magyar nyelven. Különösen nagy számban és arányban tanultak cigány gyerekek a magyar iskolákban Beregszász, Munkács és Csap városokban, valamint a Beregszászi és az Ungvári járásokban.

Tanév	Az osztály tannyelve										Összesen
	Ukrán		Magyar		Román		Orosz		Szlovák		
	Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fő	%	
1989/1990	166 245	81,1	17 275	8,4	4827	2,3	16 598	8,1	0	0,00	204 945
1994/1995	171 001	83,8	19 642	9,6	4460	2,2	8925	4,4	25	0,01	204 053
1999/2000	175 228	85,5	21 034	10,3	4525	2,2	4074	2,0	87	0,04	204 948
2006/2007	147 508	86,1	18 136	10,6	3948	2,3	1718	1,0	53	0,03	171 363
2007/2008	142 743	86,2	17 366	10,5	3754	2,3	1613	1,0	70	0,04	165 546
2008/2009	138 333	86,5	16 407	10,3	3598	2,2	1548	1,0	79	0,05	159 965

A tanulók megoszlása az osztályok oktatási nyelve szerint Kárpátalján az állami oktatási intézményekben (1989–2008)

Közigazgatási egység	A népesség száma, 2001	A magyarok aránya, %	Az iskolások száma	Ebből magyar nyelven tanul	A magyar nyelven tanulók aránya, %
Beregszász v.	26 554	48,1	3632	1751	48,2
Csap város	8870	39,4	1113	473	42,5
Huszt város	31 864	5,4	4219	71	1,7
Munkács város	81 637	8,5	9715	1026	10,6
Ungvár város	115 568	6,9	14 681	675	4,6
Beregszászi j.	54 062	76,1	6634	5155	77,7
Huszti járás	96 960	3,9	13 931	363	2,6
Ilosvai járás	100 905	0,1	15 315	0	0,0
Munkácsi járás	101 443	12,7	12 931	1795	13,9
Nagybereznai j.	28 211	0,1	3670	0	0,0
Nagyszőlősi j.	117 957	26,2	16 941	3367	19,9
Ökörmezői j.	49 890	0,0	7122	0	0,0
Perecsenyi j.	32 026	0,2	4323	0	0,0
Rahói járás	90 945	3,2	15 052	158	1,0
Szolyvai járás	54 869	0,7	6659	30	0,5
Técsői járás	171 850	2,9	25 355	620	2,4
Ungvári járás	65 629	32,5	6821	2809	41,2
Volóci járás	25 474	0,1	3249	0	0,0

A magyar nyelven tanuló iskolások száma és százalékaránya Kárpátalja közigazgatási egységeiben a 2006–2007-es tanévben

A kárpátaljai romák csaknem kétharmada magyar anyanyelvűnek vallja magát.

A Beregszászi 7. sz. Középiskolában a város roma gyermekei tanulnak, magyar nyelven. Az iskolai tanulói a város napi felvonuláson, 2007

A kárpátaljai főiskolák és egyetemek hallgatói létszáma a 2006/2007-es tanévben 17926 fő volt. Az intézmények által szolgáltatott adatok alapján közülük 1923, azaz 10,7% volt magyar, akiknek több mint a fele (1021 diák) a beregszászi székhelyű II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolára járt. A nevezett főiskola megnyitása érezhetően javított a magyar fiatalok felsőoktatási esélyein Kárpátalján, ahol a rendszerváltáskor és előtte 5% körüli volt mindössze a részesedésük főiskolák és egyetemek hallgatói között. A felsőoktatásban részesülők alig több mint 6%-a tanul csupán magyar nyelven a beregszászi székhelyű II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola szakjain, az Ungvári Nemzeti Egyetem magyar nyelv és irodalom, valamit magyar történelem szakán, továbbá a Kijevi Szlavisztikai Egyetem Ungvárra kihelyezett tagozatának a magyar nyelv és irodalom szakán.

Vessünk egy pillantást a kárpátaljai magyarok végzettség szerinti összetételére is! 2001-ben felsőfokú végzettséggel Kárpátalján a 10 éven felüliek 8,1%-a rendelkezett. Ez az érték jóval alacsonyabb volt az országos 12,9%-osnál, ám a kárpátaljai magyarok a maguk 4,7%-ával ezt is mélyen alulmúlták.

Ez az alulreprezentáltság számos objektív és diszkriminatív jellegű ok eredőjeként alakult ki. A magyarok felsőfokú képzésben való részvételét évtizedeken keresztül nehezítették a nyelvi problémák, hisz a beregszászi főiskola 1996-os bejegyzése előtt

A Rákóczi Főiskola diplomaátadó ünnepsége a Beregszászi Református templomban (2008)

2008 szeptemberében nyílt a magyar kar az Ungvári Nemzeti Egyetemen

a megyében csak az Ungvári Állami Egyetem magyar nyelv és irodalom szakán tudtak anyanyelven továbbtanulni. Az anyaországi munkalehetőségek jelentős agyelszívó hatása ugyancsak apasztotta a nemzetrész amúgy is vékony értelmiségi rétegét.

Középiskolai végzettséggel 2001-ben a magyarok 54%-a, általános iskolaival a 24%-a, elemivel a 16%-a rendelkezett. Az alacsonyabb képzettségi szinteken jelentős különbségek a magyarság és a többség között nincsenek.

Vallási összetétel

A vallási összetétel vizsgálatát a posztszovjet térség országaiban, amint arra a bevezetésben is utaltunk, rendkívül megnehezíti a felekezeti megoszlás statisztikai nyilvántartásának és a vonatkozó népszámlálási kérdéseknek a hiánya. Az alábbiakban közöltek az érintett egyházak prominensei által publikált adatokra, nem publikált egyházi forrásokra, illetve részleges települési szintű népességföldrajzi vizsgálatokra támaszkodnak.

A reformátusok alkotják a kárpátaljai magyarság többségét. Becsléseink szerint számuk kb. 77 ezer főre tehető, azaz a nemzetrész 51%-a a nevezett felekezethez tartozik. A síkvidéki magyar falvak zöme református többségű. A legnagyobb református gyülekezet a nagydobronyi (Ungvári járás); a megye legnagyobb magyar faluja vallásilag szinte egyöntetű, a hívek száma 4900. A kálvini tanítás követői nagy számban élnek még Beregszászban (3100 fő), Visken (Huszti járás; 3100), Dercenben (Munkácsi járás; 2700) és Váriban (Beregszászi járás; 2600).

Az összmagyarságtól eltérően a kárpátaljai magyarok körében a római katolikus egyház csupán a második legszámosabb felekezetet alkotja. Az egyház 32 ezer magyar híve a megye magyar népességének a 21%-át teszi ki. Római katolikus a városokban élő magyarok többsége, valamint ők teszik ki a Felső-Tisza-vidék szórványmagyarságának a túlnyomó részét is. A legtöbb magyar római katolikus Munkácson (4600 fő), Ungváron (3100), Beregszászban (3800) és Nagyszőlősön (2400) él.

A huszti református erődtemplom

Számos magyar követője van a megyében a görög katolikus egyháznak is, amely zömében ukrán híveket tömörít: a 220 ezer fős közösségből mindössze 14 ezer a magyar, ami Kárpátalja magyar lakosságának a 9%-át jelenti. Jelentősebb arányban az Ungvártól délre eső, a Beregszász-környéki és az ugocsai magyar falvakat lakják. Nagyszámú magyar görög katolikus lakosa van Csepének (Nagyszőlősi járás; 1800 fő), Salánknak (Nagyszőlősi járás; 1500) és Makkosjánosinak (Beregszászi járás; 1000).

A gyertyánligeti római katolikus templom belülről

Az 1990 körüli rendszerváltáskor, amikor újra törvényesítették a második világháború után betiltott görög katolikus egyházat, az ukrán hívek egy része visszatért hozzá, nagyobb része viszont maradt az évtizedeken át már megszokott ortodox hitnél. A keleti szertartású magyarok ellenben csak egy településen maradtak nagyrészt ortodoxok: a Nagyszőlősi járási Tiszabökényben.

A kárpátaljai magyarok vallási összetételét számos újprotestáns kisegyház színesíti tovább. Közülük legtöbben a jehovisták, a baptisták, az adventisták és a szombatisták vannak. A felsorolt kisegyházak híveinek a számát meghatározni még hozzávetőlegesen is nehéz, mert, talán a szovjet korszak illegalitásának az örökségeként, máig sem szívesen közölnek magukról adatokat. Becsléseink szerint egyenként néhány ezer lehet a magyar egyháztagok száma.

A második világháború előtt nagyszámú kárpátaljai zsidóság a deportálások és a kivándorlás következtében mára töredékére fogyatkozott. A magyarok között a zsidó vallásúak száma néhány százra tehető. Túlnyomó részük a városokban él.

A kárpátaljai zsidóság emlékét ma már jórészt csak az elhagyott temetők őrzik (Mezővári)

Az ökörmezői görök katolikus templom és kápolna

Végül néhány szót az ateistákról. Ezek számának a meghatározását bonyolítja (a népszámlálási mellőzöttség mellett) az istenhit, illetve az ateista meggyőződés sokféle átmeneti fokozata, formája, valamint azok egyértelmű elhatárolásának a számos embernél előforduló hiánya. A kárpátaljai magyarok között a következetesen ateisták aránya a különböző közvetett források alapján mindössze 4–5%-ra tehető. A felekezet nélküliek azonban ennél jóval többen, akár 10–20%-nyian is lehetnek.

Előretekintés

A magyarság lélekszámának jövőbeli alakulását Kárpátalján három fő tényező befolyásolja, amelyek a megyén belül területileg változatosan jelentkeznek: a természetes szaporulat, a migráció és az asszimiláció. Szólnunk kell még egy tényezőről, amellyel kapcsolatban teljes a bizonytalanság. A cigányság népszámláláskori identitásvállalásáról van szó. Becsléseink szerint a 2001-es népszámláláskor összeírt több mint 151 ezer magyarból kb. 5 ezret tesznek ki a magukat

Az egykori zsinagóga épülete Ungváron

magyarnak valló cigányok. Ezek aránya az 1989-es népszámláláshoz képest, valószínűleg a kedvezménytörvény hatásától nem teljesen függetlenül, nőtt. Hogyan változik a következő, előreláthatólag 2010 körül lebonyolítandó, ukrajnai népszámlálásig a különböző roma csoportok azonosságtudata? Talány.

A fenti tényezők figyelembevételével végrehajtott becslések és számítások végeredményeként a 2001-es népszámlálástól 2010-ig a kárpátaljai magyarság kb. 7 ezer fős fogyása prognosztizálható, azaz 2010-re a közösség lélekszámának legvalószínűbb értéke 144 ezer fő lesz, és várhatóan az össznépesség 11,7%-a lesz magyar, vagyis a magyarság aránya a megyében előreláthatóan valamelyest tovább csökken. Hogy milyen mennyiségi és főleg minőségi változásokat hoz a távolabbi jövő, azt felelősen megjósolni nem tudjuk.

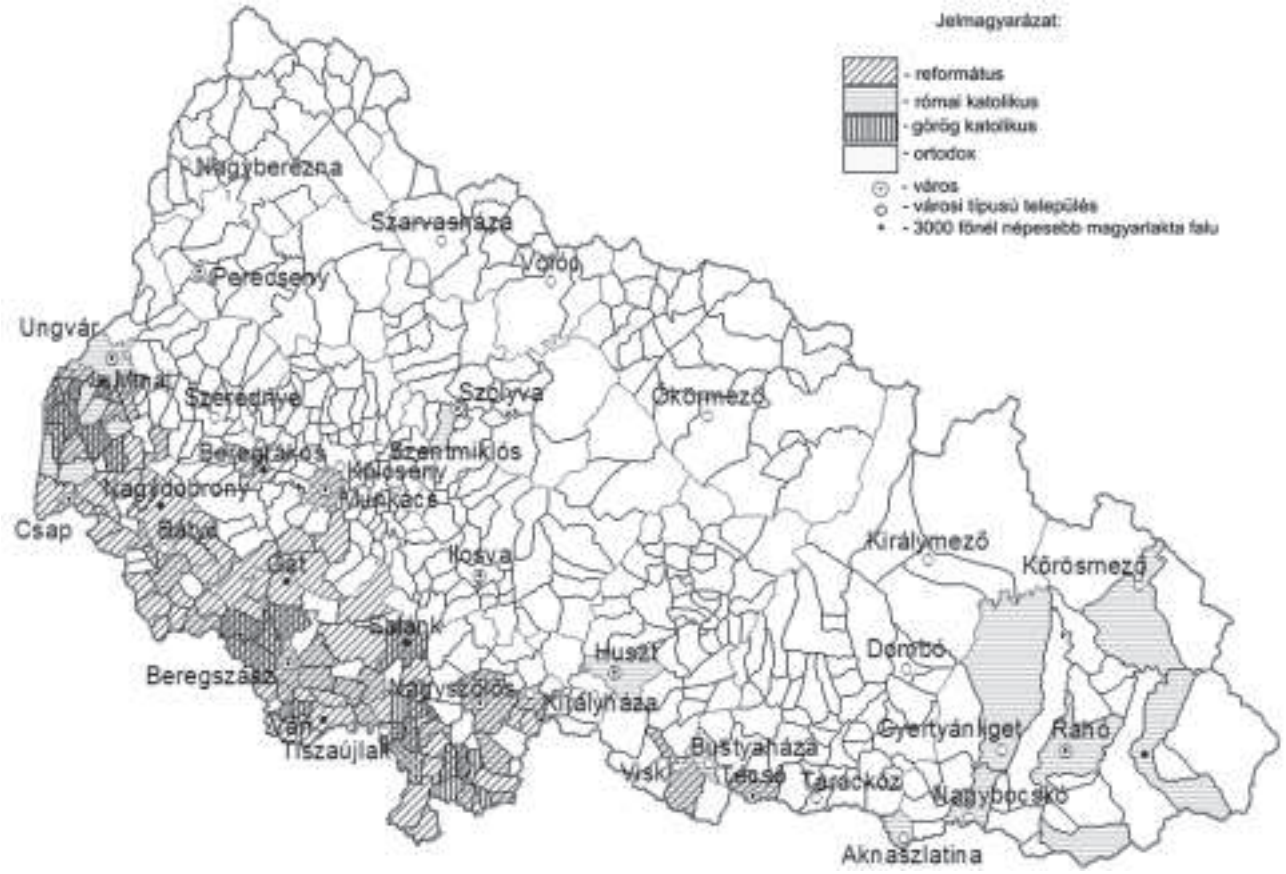

A kárpátaljai magyarok felekezeti megoszlása

(A térképen csak azokat a felekezeteket jelöltük, amelyek az adott település magyar népességének legalább a 20%-át kiteszik)

Néhány elgondolkodtató adat

A 2001. évi cenzus adatai szerint a kárpátaljai magyar nemzetiségűek 97,1%-a a magyar tekinti anyanyelvének. A kárpátaljai magyar anyanyelvűeknek azonban mindössze 92,65%-a vallotta egyben magyar nemzetiségűnek is magát. A kárpátaljai magyar anyanyelvűek 5,5%-a cigány, 1,17%-a ukrán, 0,04%-a szlovák nemzetiségűnek vallotta magát.

Ugyanakkor a kárpátaljai cigányoknak csaknem a kétharmada (62,4%-a) a magyart tekinti anyanyelvének. Azaz: 1000 kárpátaljai cigány közül 624 magyar anyanyelvű, illetve 1000 kárpátaljai magyar anyanyelvű közül 55 roma. Kárpátalján a magyar anyanyelvű nem magyarok túlnyomó többsége (74,8%) cigány.

Nemzetiség	Fő	%
Magyar	147056	92,65
Ukrán	1851	1,17
Román	22	0,01
Orosz	65	0,04
Cigány	8736	5,50
Szlovák	645	0,41
Német	150	0,09
Egyéb	204	0,13
Összesen magyar anyanyelvű	158729	100

A magyar anyanyelvű kárpátaljaiak nemzetiségi megoszlása a 2001. évi népszámlálás adatai alapján

A 2008/2009. tanévben 693 iskola működik Kárpátalja területén 159.965 tanulóval. 146 iskolában 6.497 cigány gyerek folytatott tanulmányokat. A kárpátaljai iskolák 21%-ában tanulnak cigány gyerekek. Miközben a 2001. cenzus adatai szerint Kárpátalján a romák aránya 1,1%, a 2008/2009. tanévben a kárpátaljai iskolákban tanuló gyerekek több, mint 4%-a cigány származású. A magyar tannyelvű iskolák/osztályok tanulói között a cigány nemzetiségű tanulók aránya 17,13% volt. 2008-ban számos magyarok lakta településen a cigány gyerekeknek köszönhetően, vagy csak kizárólag velük nyitottak meg magyar tannyelvű első osztályokat.

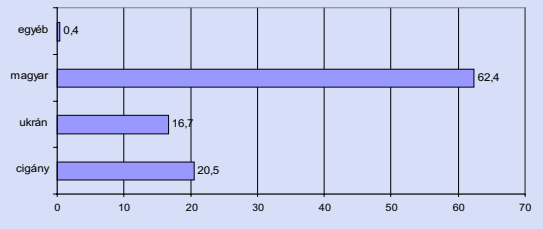

A magukat cigány nemzetiségűként meghatározó kárpátaljaiak anyanyelvi összetétele a 2001. évi népszámlálás adatai alapján